

Knygų lentynoje

KAS NETILPO TARP POLITIKOS IR DIPLOMATIJOS?

Rec.: *Kasparavičius A. Tarp politikos ir diplomatijos:*

Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika. Vilnius, 2008. 762[32]p.

Atidžiau stebintiems lietuviškosios istoriografijos raidos vingius turbūt nekiltų abejonų, kad pastangos atskleisti pirmosios Lietuvos Respublikos (1918–1940 m.) užsienio politikos, jos diplomatinį santykių peripetijas gerokai nustelbia istorinę to meto Lietuvos vidaus gyvenimo analizę. Vien tai, kad jau pradėta rašyti sintetinė to laikotarpio Lietuvos diplomatijos istorija¹, liudija faktografiniu atžvilgiu pakankamai aukštą šios tematikos ištirtumo lygį. 2008 m. vasaros pabaigoje knygynuose pasirodžiusi išpūdingos apimties Algimanto Kasparavičiaus monografija „Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika“ tai pat patvirtina, kad šiam Lietuvos istorijos tyrimų laukui darbininkų netrūksta.

Nors Vatikanas buvo vienas svarbiausių išorės veiksnių, lėmusių ne tik jaunos valstybės tarptautinę padėtį, bet ir vidaus gyvenimą, Lietuvos ir Šventojo Sosto santykiai iki šiol glūdėjo Lietuvos diplomatijos istorijos paraštėje. Autoriaus pastangos užpildyti šią diplomatijos istorijos spragą ir išryškinti Lietuvos ir Šventojo Sosto

santykių reikšmę turbūt buvo svarbiausia jo atlikto darbo istoriografinės vertės priežaida. Sėkmingai spręsti išsikeltus uždavinius A. Kasparavičiui padėjo tai, kad jis turėjo galimybę pasitelkti pakankamai platų šaltinių spektrą, kuriame aiškiai išsiskiria du archyvinių dokumentų kompleksai: Lietuvos užsienio reikalų ministerijos archyvinis fondas ir Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto archyvas Romoje.

Didžiulė patirtis, sukaupta beveik du dešimtmečius nuosekliai tyrinėjant XX amžiaus pirmosios pusės Lietuvos užsienio politikos problematiką², leido monografijos autoriui įkomponuoti Lietuvos ir Šventojo Sosto santykių istoriją į išties plačią tarptautinių santykių panoramą. Toks tyrimo objekto kontekstualizavimas, žinoma, būtų vertintinas kaip šios knygos pranašumas, jeigu ne gana dažnai tekste pasitaikantys pernelyg ilgi ekskursai į bendrą tarptautinės politikos peripetijų, kartais neturinčių jokio ryšio su Lietuvos ir Šven-

¹ *Žalys V. Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940). Vilnius, 2007, t. 1.*

² Svarbiausi darbai: *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties sudarymo analizė. Vilnius, 1996; straipsniai apie M. Reinį, L. Bistrą ir M. Sleževičių kolektyvinėje monografijoje Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940. Kaunas, 1999; ir kt.*

tojo Sosto santykiais, narpliojimą. Dar mažiau pagrįsti atrodo autoriaus pasažai į kai kurių pasakojimo herojų biografijas, sukonstruoti remiantis ne pačiomis naujaisiomis ir tiksliausiomis enciklopedinio pobūdžio apžvalgomis. Tokie nukrypimai į šalį daugiausia prisidėjo prie to, kad knyga įgijo didelės „plytos“ pavidalą, atbaidantį nagrinėjama tema tiesiogiai nesidomintį ar tingesnę skaitytoją.

Knygos išorė gali suklaidinti ir dėl to, kad ne vienas, prisivertęs ją perskaityti, ko gero, pakeistų savo pradinį nusistatymą. A. Kasparavičiui pavyko išvengti tokio pobūdžio darbams paprastai būdingo sauso mokslinio stiliaus ir perteikti savo mintis gyvu, tarpais net intriguojančiu pasakojimu. Prasminį autoriaus vartojamos kalbos talpumą puikiai iliustruoja šiulaikinės lietuvių istoriografijos diskursui neįprasti skyrių pavadinimai, pavyzdžiui: „Radikalizmo žaismas: aistrų puota ir politikos skurdas“, „Dešiniųjų diplomatinė taktika ir kairiųjų politinės properšos“ ir t. t. Aktyviai aprašomų įvykių sukuryje besisukusių asmenų charakteristikos, jų kasdienybės detalės tai pat gerokai pagyvina pasakojimą. Pagaliau, kuriamo naratyvo patrauklumą didina ir tai, kad autorius nevengia kelti drąšių hipotezių, ieškoti netradicinių atsakymų į keliamus klausimus.

Drįstume spėti, kad šiai studijai daugiausia kritikos teks patirti dėl joje aiškiai jaučiamo „provatikaniško“ požiūrio į nagrinėjamus įvykius. Autorius negaili kritikos nepatyrusių Lietuvos diplomatų klaidoms ir dažniausiai palankiai vertina ar net idealizuoja Šventojo Sosto diplomatinės žingsnius. Tokia nuostata stebina dar

daugiau turint galvoje tai, kad A. Kasparavičius iš esmės naudojo tik lietuviškos kilmės šaltinius. Dabar galima tik spėlioti, kokį pavidalą Lietuvos ir Šventojo Sosto diplomatinė istorija įgytų, jeigu būtų atsižvelgta ir į kitos pusės požiūrį. Anksčiau buvo galima teisintis tuo, kad šio laikotarpio Vatikano diplomatinė tarnyba veiklos dokumentai istorikams yra neprieinami, tačiau po to, kai Šv. Tėvas Benediktas XVI 2006 m. birželio 30 d. paskelbė dekretą dėl popiežiaus Pijaus XI pontifikato (1922–1939) laikotarpio dokumentų, esančių Slaptajame Vatikano archyve (*Archivio Segreto Vaticano*, toliau ASV), išslaptinimo, jokių kliūčių tyrinėti Šventojo Sosto archyvinį palikimą neliko.

ASV saugomas turtingas, 1940 m. sėkmingai į Romą perkeltas Vatikano nunciatūros Lietuvoje archyvas. Chronologiškai laikotarpį nuo 1922 m. iki 1938 m. apimančiame fonde galima rasti išsamius Šventojo Sosto atstovų pranešimus apie padėtį Lietuvoje, pokalbius su aukštais valstybės pareigūnais, Bažnyčios hierarchais ir diplomatinio korpuso nariais. Išlikusi ir preciziškai sutvarkyta dokumentacija apie derybų dėl konkordato eigą bei vėlesnius debatus dėl konkordato straipsnių interpretavimo. Be to, nemažai šio laikotarpio lituanistinių dokumentų yra išlikę ir Vatikano valstybės sekretoriato Ypatingųjų Bažnyčios reikalų kongregacijos archyvine fonde. Ypač vertingi kongregacijos posėdžių, kuriuose buvo svarstomi lietuviški reikalai, protokolai.

Geriau suvokti Šventojo Sosto sprendimų logiką ir veiksmų motyvus, matyt, padėtų ir publikacijos, kuriuose atsisklei-

džia Vatikano diplomatų, tuo metu dirbusių Lietuvoje, indėlis formuojant Vatikano politiką Baltijos šalių atžvilgiu³. Deja, šių reikšmingų, su nagrinėjama tema tiesiogiai susijusių Italijos istorikų darbų autorius nepastebėjo, nors šiaip jau monografijoje gana dažnai remtasi itališka istorine literatūra. Atidžiau panagrinėjus knygoje pateiktą išpūdingą naudotos literatūros sąrašą (336 pozicijos, neskaitant šaltinių publikacijų), galima aptikti ir daugiau sunkiai paaiškinamų spragų. Nors sąrašė paminėta nemažai tokių studijų, kurios su tyrimo objektu neturi jokio tiesioginio ryšio – susidaro išpūdis, kad autorius surašė visas per savo kaip mokslininko karjerą skaitytas knygas, jame neatsirado vietos kai kurioms su nagrinėjama tema tiesiogiai susijusioms publikacijoms⁴.

Maksimaliai išnaudotos nebuvo ir lietuviškos kilmės šaltinių galimybės. Visiškai nepanaudoti valstybiniuose ir bažnytiniuose archyvuose saugomi vyskupijų kurių archyviniai dokumentai. Tarp jų galima rasti nemažai Šventojo Sosto atstovų Lietuvoje raštų vyskupams, kuriuose keliami ne tik Bažnyčios vidaus gyvenimo

³ *Cavalleri O.* La missione di Achille Rati nei paesi baltici (1918–1921) // *Storia religiosa dei Paesi Baltici.* Milano, 1987; *Tassin F.* Mons. Antonino Zecchini (1864–1935) e Mons. Luigi Faidutti (1861–1931): due diplomatici friulani nei paesi baltici. Gorizia, 1987; *Cromaz G. F.* Lettere dalla Lituania: mons. Luigi Faidutti diplomatico vaticano in Lituania, 1924–1931. Cividale del Friuli, 1992.

⁴ *Bačkis S. A.* Lietuvos ir Šventojo Sosto konkordatas. Vilnius, 2007; *Pavalkis V.* Lietuvos ir Vatikano diplomatiniai santykiai 1918–1940 // *Aidai.* 1972, Nr. 6, p. 290–292; *Morozzo della Rocca R.,* Le nazioni non mui-ono: Russia rivoluzionaria, Polonia indipendente e Santa Sede. Bologna, 1992; *Sierpowski S.* Watykan wobec Europy Wschodniej po I wojnie światowej // *Studia Historica Slavo-Germanica,* t. XVIII, 1994, p. 183–202; ir kt.

klausimai, bet ir aptariamoms santykių su valdžios institucijomis problemoms. Mūsų požiūriu, autorius nepagrįstai pamiršo ir kai kuriuos svarbius memuarinio žanro šaltinius. Pavyzdžiui, neseniai išspausdinti vysk. Kazimiero Paltaroko atsiminimai⁵ suteikia daug vertingos informacijos apie Bažnyčios ir valstybės santykių peripetijas ketvirtajame dešimtmetyje.

A. Kasparavičiaus atsiribojimas nuo bažnytinių šaltinių turbūt yra logiškas padarinys to, kaip autorius supranta savo tyrimo objektą. Nenukrypdamas nuo šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje vėraujančios tendencijos, Šventojo Sosto ir valstybės santykius jis iš esmės analizuoja tik Lietuvos užsienio politikos kontekste. Sekuliarizuotame diskurse įsitvirtinę vaizdiniai trukdo suvokti esminį skirtumą tarp Vatikano ir kitų tarptautinės politikos subjektų siekiamų tikslų. Dažnai pamirštama arba nenorima suprasti, jog Šventasis Sostas yra pirmiausia Visuotinės Bažnyčios centras, kurio svarbiausias rūpestis – siekti, kad kiekvienoje valstybėje Bažnyčiai būtų sudarytos sąlygos laisvai vykdyti savo misiją. Todėl Vatikano santykiai su Lietuva, kaip ir su bet kuria kita valstybe, yra ne tik (tiek) užsienio, bet ir vidaus politikos objektas. Autoriaus nuostatą žvelgti į Šventojo Sosto ir Lietuvos santykius tik iš tarpvalstybinių santykių perspektyvos akivaizdžiai patvirtina tekste vartojama frazeologija: „tokia **didžiavalstybinė** pozicija Vatikanui netgi karo bei visuotinės politinės suirutės metais leido išlaikyti savo dvasinį orumą“ (p. 13); „su Vatikanu nustatyti ir palaikyti patvarius **tarpvalsty-**

⁵ *Paltarokas K.* Gyvenimo bruožai. Vilnius, 2005.

binis ryšius, ieškoti vienokios ar kitokios jo paramos Lietuvos valdžią tuomet vertė [...]“ (p. 16); „Šventasis Sostas iš visų Vakarų Europos **valstybių** bene anksčiausiai suvokė lietuvių nacionalinio valstybingumo lūkesčius“ (p. 23) etc.

Tarpvalstybinės prieigos dominavimą išduoda ir gana akivaizdžios dėmesio vieniems ir kitiems dalykams disproporcijos. Pavyzdžiui, konkordato istorijai skirtame skyriuje su smulkiausiomis detalėmis aprašomas Augustino Voldemaro vizitas į Romą, o konkordato turiniui aptarti skirta vos dešimtadalis šio skyriaus apimties. Nepaisant monografijai būdingo provatiškumo patoso, aptariant ankstesnius konkordato projektus, daromi labai kategoriški apibendrinimai, kurie taip pat akivaizdžiai reprezentuoja sekuliaristinę Šventojo Sosto ir Lietuvos santykių sampratą: „visi jie politiškai buvo parengti labai silpnai, juridiškai neprofesionaliai, o kultūriniu aspektu – netgi neraštingai. Pavyzdžiui, lietuvių vyskupų delegacijos parengtas konkordato projektas absoliučiai jokiais aspektais neimplikavo Lietuvai itin aktualių teritorinių problemų, beveik nenumatė jokių svertų, kuriais vyriausybė darytų įtaką vyskupų skyrimams ar bažnytinei politikai, tačiau pretendavo valdžiai ir visuomenei užkrauti visas išlaidas, susijusias su naujos arkivyskupijos ir naujų vyskupijų kūrimu, vyskupų rezidencijų bei biurų įrengimu, etc.“ (p. 147–148).

Kad autoriui trūksta pasirengimo ir paritės rašyti Bažnyčios istoriją liudija ir tai, jog jam ne visada pavyksta susidoroti su specifiniais šios srities terminais. Kai kur šiek tiek glumina pavadinimas kuni-

gais asmenų, kurie su dvasininkų luomu paprastai savęs niekada netapatino. Vladas Jurgutis 1922 m., dirbdamas užsienio reikalų ministru, jau nebebuvo, kaip teigia autorius, „praktikuojantis dvasininkas“ (p. 19), o Lietuvos atstovybės prie Šventojo Sosto sekretorius Petras Mačiulis iš tikrųjų tebuvo „dvasininkas pagal išsilavinimą“ (p. 57), tačiau kunigo šventimų niekada negavo. Aukštesni dvasininkų titulai taip pat neretai maišomi. Pavyzdžiui, pristatydamas 1925 m. rudenį Panemunėje vykusio Bažnyčios hierarchų pasitarimo narius, A. Kasparavičius neteisingai Lietuvai likusios Vilniaus vyskupijos dalies valdytoją kanauninką Juozapą Kuklą vadiną vyskupu, o Žemaičių vyskupo pagalbininką Juozapą Skvirecką pažemina į kanauninkus (p. 202). Preciziškumo trūksta ir diferencijuojant diplomatinį Šventojo Sosto institutų rangus. Labai abejotina, ar, kaip rašo autorius, Šventojo Sosto 1918 m. pavasarį Varšuvoje (p. 24) ir 1920 m. Rygoje (p. 27) įsteigtos diplomatinės misijos jau turėjo apaštalinės nunciatūros rangą.

Knygoje nuosekliai rekonstruojama Šventojo Sosto ir Lietuvos santykių raida vis dėlto turi vieną ganą didelę skylę. Tai laikotarpis nuo 1932 m. pabaigos iki 1938 m. pavasario, kuris knygoje sutampa su XIV ir XV skyriumi. Nors tuo metu Šventojo Sosto ir Lietuvos santykiai tekėjo ramesne vaga nei ankstesniais metais, šiam laikotarpiui taip pat netrūko dinamikos ir įtampų, kurios nusipelno istoriko plunksnos. Tautininkų režimo įvedami vis nauji viešojo gyvenimo suvaržymai, sudarę kliūtis laisvai *katalikų akcijos* raiškiai, kėlė pagrįstą Šventojo Sosto susirūpinimą

ir neleido jo diplomatijai nusiraminti. Pavyzdžiui, 1936 m. vasario 1 d. paskelbus naują Draugijų įstatymą, kaip liudija ASV dokumentai, Vatikano valstybės sekretoriatas per nunciatūrą Kaune darė gana didelį diplomatinį spaudimą vyriausybei, kad ši oficialiai išipareigotų netaikyti minėto įstatymo *katalikų akcijos* organizacijoms, kurių veikimo laisvę garantavo XXV koncordato straipsnis.

Tačiau Šventojo Sosto diplomatų ir Bažnyčios pastangos apginti visuomenės saviraiškos laisvės likučius vis labiau autoritarizmo link gravituojančioje Lietuvoje A. Kasparavičių domina kur kas mažiau nei globalios tarptautinės politikos laukas, kuriame jis ne visai sėkmingai mėgina užčiuopti Šventojo Sosto ir Lietuvos rūpesčių sąsajas. Profesionaliai narpliodamas ketvirtojo dešimtmečio vidurio tarptautinės politikos problemų mazgus, kurie, atrodo, neturėjo didesnės įtakos Šventojo Sosto ir Lietuvos santykių dinamikai – ją tuo metu daug smarkiau veikė būtent neišspręstos valstybės vidaus gyvenimo problemos, – autorius kartais nepastebi konkrečių Lietuvos ir Vatikano diplomatų bendradarbiavimo atvejų. Pavyzdžiui, knygoje net neužsimenama apie ketvirtojo dešimtmečio viduryje Lietuvos vyriausybės Šventojo Sosto iniciatyva gana sėkmingai vestas derybas su Sovietų Sąjunga dėl čia kalėjusių dvasininkų išlaisvinimo⁶. Kita vertus, Vatikano ir Sovietų Sąjungos santykių linija

kaip svarbi Vatikano ir Lietuvos santykių konteksto dalis monografijoje atskleista pakankamai ryškiai, remiantis naujausia istoriografija ir Rusijos Federacijos užsienio politikos archyvo dokumentais.

Apie trečdalį knygos užima priedai, kuriuos sudaro įdomiausi archyviniai dokumentai ir fotografijos, atspindintys Šventojo Sosto ir Lietuvos santykių dinamiką. Tiesa, nemaža dalis publikuojamų fotografijų yra menkai susijusios su tyrimo objektu, išskyrus galbūt tai, kad buvo paimtos iš Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto ar asmeninio Lozoraičių archyvų. Tai gi ir priedai patvirtina bendrą išvadą apie knygą: turint galvoje, kad analizuojamas tik vienas – tarptautinis – Lietuvos ir Šventojo Sosto santykių aspektas, ji galėjo būti dvigubai trumpesnė. Atsisakius nereikalingo balasto, ir popieriaus būtų sutaupyta, ir tema geriau atskleista. Tokia gal kiek ir kategoriška ištarne jokiū būdu nesiekiami sumenkinti atlikto tyrimo, kuris neabejotinai turėtų užimti svarbią vietą Lietuvos diplomatijos istoriografijoje, vertės.

P. S. Knygos rengimą rėmė Lietuvos užsienio reikalų ministerija. Ten 2008 m. spalio 10 d. buvo surengtas ir knygos pristatymas, tiesa, skirtas tik siauram diplomatų ir diplomatijos istorikų ratui. Tai tik patvirtino pastangas uždaryti Šventojo Sosto ir Lietuvos santykių temą į hermetišką politinės diplomatinės istorijos indą, į kurį sunkiai telpa kitokios matymo perspektyvos.

⁶ Švilpa J. Vatikanas – Kaunas – Maskva: apsikeltimas politiniais kaliniais (1933 ir 1935 m.) // Istorija. 2007, t. 67, p. 36–43.